

Комунальний заклад Львівської обласної ради

«Львівська обласна універсальна
наукова бібліотека»

ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ ЛЬВОВА

Марія ЗАНЬКОВЕЦЬКА

Марія КРУШЕЛЬНИЦЬКА (СЛОБОДІВНА)

Рекомендаційні списки

Львів – 2020

УДК 025.12(477.83-25)ЛОУНБ

Ж 72

Жіноче обличчя Львова. Марія Заньковецька. Марія Крушельницька (Слободівна) [Текст] : рекомендаційні списки / упоряд. Н. Письменна; ред. Д. Дигас; наук. ред. І. Лешнівська; ЛОУНБ. – Львів, 2020. – 16 с.

Упорядник **Н. Письменна**

Редактор **Д. Дигас**

Науковий редактор **І. Лешнівська**

Комп'ютерний набір, верстка, макетування **М. Особа, Д. Дигас**

Авторський колектив: І. Лешнівська, М. Особа

Обкладинка **С. Дикий**

Видання здійснене в рамках проєкту «Жіночі імена у вулицях Львова» громадських організацій «Жіночий вибір України», «Центр „Жіночі перспективи”».

© ЛОУНБ, 2020

© ВМЛ, 2020

СОРОК РОКІВ ТРИУМФУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ АКТРИСИ. *Марія ЗАНЬКОВЕЦЬКА*

*Вона пішла дорогою страшною,
Коли ще ранок наш не цвів,
Вона ішла царівною-весною
З далеких радісних країв.*

Олександр ОЛЕСЬ.
Марії Заньковецькій

У зеніті слави перед нею схиляли голови видатні мужі, їй пропонували золоті гори, запрошуючи перейти на російську сцену. Вона ж лишалася вірною своїм «убогеньким», як сказала одного разу про своїх героїнь. «Наша Україна надто бідна, щоб її можна було залишити. Я надто люблю її, мою Україну, і її театр, щоб пристати на вашу пропозицію», – відповіла вона одному відомому російському театральному критику. Вона до кінця життя залишилася однолюбкою: і до мистецтва, і до Садовського, і до України.

Своє сценічне ім'я Марія Заньковецька взяла на згадку про родинне село Заньки, що на Чернігівщині, де минуло її дитинство. Вона була сьомою дитиною в родині Костянтина Адасовського, збіднілого поміщика з давнім козацьким корінням. Мати майбутньої актриси, Марія Василівна, була дуже розумною, зналася на травах, тому хворі часто зверталися до неї за допомогою. Творча атмосфера змалечку оточувала Маню, як називали її рідні: батько мав приємний баритон, керував Заньковецьким церковним хором, у них вдома часто збиралися студенти, молодь. І в самої Марії виявилось чисте і сильне мецосопрано, тому під час таких імпровізованих вечірок гості часто просили батька і доньку заспівати дуетом. Мала вона і поетичний талант, хоча свої вірші (досить непогані) нікому не показувала.

У 10 років Марію Заньковецьку віддали на навчання до приватного пансіону Осовської в Чернігові. Там вона з головою поринула у світ спілкування з однолітками. Особливо їй подобалися різні імпровізовані сценки, пантоміми, уроки танців. Дівчатка самі писали, ставили невеличкі п'єси, різні етюди і з великим задоволенням їх виконували. *«З десяти років у пансіоні я вже не тільки грала, але й (страшно сказати) писала п'єси-пародії на своїх милих вихователів і наставників! Ця звичка до імпровізації живе в мені й донині»*, – згадувала потім актриса.

А талант до перевтілення у маленької актриси був неабиякий. Марія Старицька розповідала: *«Батько Марії Костянтинівни був суддею і у своїх справах часто приїздила до нього літня поміщиця, яка затіяла нескінченний позов зі своїми дітьми. Це був справді гоголівський тип, щось подібне до Коробочки. «Ро-зо-ря-ють, ро-зо-ря-ють», – повторювала вона безупинно, перериваючи свою мову схлипуваннями, охами і слізьми. Весела, дотепна Марія задумала підманути свого батька. Вона пошила собі допотопний костюм, що нагадував костюм Коробочки. Насурмила брови, напудрила волосся, одягла на голову капелюшок, завісила обличчя вуаллю і з'явилася перед батьком. «Ро-зо-ря-ють, ро-зо-ря-ють», – почули батьки із*

сусідньої кімнати знайомий голос усім набридлої поміщиці. Потім полилися охи і нарікання на дітей. Молода дівчина так скопіювала стару, що навіть батько спочатку не пізнав її і, зворушений її зойками, зауважив: «Так, я бачу, що діти завдають вам багато неприємностей, ви навіть схудли за цей час». І тільки коли Маня весело розреготалася, усі зрозуміли, що то за «поміщиця».

Між тим, батько «фіглярство» доньки не сприймав серйозно. Він, як було заведено, бачив її майбутнє в заміжжі за якимось поважним чином. Вона ж мріяла про консерваторію, сцену. Щоб уникнути конфліктів із родиною, в 17 років Заньковецька вийшла заміж за артилерійського офіцера Олексія Хлистова, який бачив її у Ніжинських аматорських виставах і пообіцяв не перешкоджати сценічній кар'єрі дружини.

Він і справді намагався виконувати свою обіцянку, однак те, що він сприймав як жіночі примхи, було для Марії Заньковецької сенсом життя. Після одруження Хлистова направили у фортецю Бендери, що у Бессарабії. Там єдиною розрадою для Марії Заньковецької став аматорський гурток, де вона вперше зустріла піхотного офіцера Миколу Тобілевича. Ця зустріч стала фатальною для обох, хоча вони ще деякий час розривалися між обов'язком і пристрастю.

Микола Тобілевич одразу помітив неабиякий артистичний талант Марії Заньковецької і почав вмовляти чоловіка відпустити її на велику сцену. Одного разу, після особливо вдалого виступу, театральне товариство «вирвало» у Хлистова письмовий дозвіл на те, щоб його дружина грала на сцені. Правда, Хлистов зробив одне застереження, сподіваючись таким чином і реноме зберегти, і дружину втримати: дозвіл стосувався лише українських вистав, якщо вони колись будуть дозволені цензурою. Хоч як це не парадоксально, але саме це застереження і визначило подальшу долю геніальної актриси – все своє життя вона віддала саме українському театрові.

У 1881 році Хлистова перевели на службу у фортецю Свеаборг, що у Фінляндії. У Марії Заньковецької з'явилася можливість брати уроки співів у професора Гржималі у Гельсінгфорсі (нині – Гельсінкі). Той пророкував їй блискучу кар'єру оперної співачки, однак дифтерит, яким перехворіла Заньковецька, змінив тембр голосу, і про це довелося забути. Єдиним виходом лишалася сцена.

Через рік вона отримала листа від Тобілевича (на той час він уже виступав під сценічним псевдонімом «Садовський») з пропозицією увійти до трупи першого українського театру корифеїв. Не роздумуючи, вона пристала на його умови. Батько, дізнавшись про те, що Марія хоче кинути чоловіка заради Садовського і театру, прокляв її і вигнав з дому (правда, через багато років, коли він побачив доньку в ролі Олени у п'єсі «Глитай, або ж Павук», він пробачив і поцілував свою Марусю). Пізніше була важка процедура розлучення – церква наклала на неї епітимію сім років покутування із забороною вдруге виходити заміж. Із Миколою Садовським вони прожили «на віру» 27 років. Дітей у неї ніколи не було (за церковними нормами вони вважалися б безбатченками і не мали б майбутнього).

Дім, родину, дітей їй замінила сцена. На одній з останніх репетицій перед першим виходом на сцену Марко Кропивницький настільки розчулився, що заплакав, зняв бірюзовий перстень і зі словами: *«Заручаю тебе, Марусю, зі сценою, тепер мені є для кого писати драми»*, – одягнув його на палець актриси. Так почалася сорокарічна тріумфальна епопея української народної актриси.

Дебют Марії Заньковецької відбувся 27 жовтня 1882 року в Єлисаветграді (нині – Кропивницький). Тоді Марія вперше вийшла на сцену в ролі Наталки із «Наталки Полтавки» Котляревського. Потім були десятки різних героїнь, настільки правдивих і проникливих, що про український театр як явище заговорили по всій Росії.

Особливої слави театру корифеїв принесли гастролі в Санкт-Петербурзі і Москві. На вистави «малоросійського театру» збирався найвишуканіший бомонд: професори, письменники, міністри і сановники. Навіть цар з родиною «почтив» театр своєю присутністю. Особливо вразила всіх «Наймичка», яку на столичній сцені ставили 22 рази. *«Уперше в житті своїм... ситий, блискуче одягнений салон побачив дійсне мужицьке життя. Життя того мужика, якого він бачив тільки з вікна вагона, в якому досі вбачав робочу тварину... Перед ним стояло обідране, забите життям дівча-наймичка. І, незважаючи на дрантя, яким покрито її тіло, вся її істота дихала божественною чистотою і повним любові й муки гарячим серцем»*, – написав потім Микола Садовський.

Талант Марії Заньковецької вразив багатьох тогочасних «володарів дум і чаянь». Лев Толстой як найдорожчу реліквію зберігав хустину, подаровану Заньковецькою після «Наймички», Бунін плакав на її виставах, а Чайковський на сцені Одеського театру виніс їй на сцену лавровий вінок із написом: «Безсмертній – від смертного». Зворушлива дружба поєднувала Заньковецьку з Чеховим. *«Він теж умовляв мене перейти на російську сцену, а я в свою чергу соромила його, що він, сам українець, підмовляє мене до зради. Докоряла йому, що він не пише українською мовою... обіцяв написати п'єсу, в якій одна роль буде виключно українською»*, – писала Заньковецька. Не відомо, чи взявся Чехов за перо, однак письменник Микола Кагарлицький висловив цілком імовірне припущення, що образ знаменитої «Чайки», який став емблемою МХАТу, був навіяний піснею «Ой, горе тій чайці» у виконанні Заньковецької, а прототипом головної героїні драми стала сама актриса.

Її гра вражала своїм психологізмом і тонким розумінням людської натури. На її вистави світила медицини Скліфасовський та Богомолець водили студентів як на «психологічний практикум». А коли в 1895 році видатний український фотохудожник задумав зняти серію психологічних етюдів для книги Дарвіна «Виявлення емоцій у людей і тварин», для ілюстрації різних душевних станів він запросив Заньковецьку.

Вона ніколи не грала закордонної класики, хоча її сценічний діапазон дозволяв грати все. Вона була «неповторна у драмах Карпенка-Карого, в яких для неї поєднувалися і Шекспір, і Гете, і Шиллер, і Островський».

Марія Заньковецька віддала українській сцені 40 років свого життя. 15 грудня 1922 року вона востаннє вийшла на сцену Народного театру, який отримав її ім'я. Запрошень було багато, однак 68-річна акторка вирішила піти в zenіті слави, щоб не бути нікому тягарем. «Простіть і прощайте!» – завершувався її лист до колег. Її здоров'я на той час серйозно похитнулося. До всього додалися переживання, пов'язані з остаточним розривом у 1909-му році із Миколою Садовським: його зради стали для неї великим ударом. Коли Заньковецька вперше дізналася про «походеньки» чоловіка, вона ледь не викинулася з вікна. Але попри все, у глибині душі вона до кінця життя любила його: коли чергова «кицяня» не вберегла старого Садовського, і його понесли на Байкове кладовище, на прохання Заньковецької процесія пройшла повз її будинок. І вона, тяжко хвора на серцеву недугу і туберкульоз, підійшла до вікна вибачити йому все.

До кінця свого життя Марія Заньковецька залишалася вірною театрові. Після революції 1917-го з її допомогою в Ніжині було створено народний хор, симфонічний оркестр, Народний театр. Пізніше вона всі свої коштовності віддала Гнату Хоткевичу на створення Гуцульського народного театру. Пrawdami-неправдами вона добувала гроші арештованим бунтарям. Неодноразово жили в неї молоді актори і актриси. Вона їх годувала (неперевершено варила борщ), одягала, навіть посаг справляла.

Її квартира у Києві по вулиці Великій Васильківській, 121 (тепер там облаштовано меморіальний музей М. Заньковецької) була своєрідним університетом мистецтв. За порадами до неї часто приходили Панас Саксаганський, Іван Мар'яненко, Оксана Петрусенко, Гнат Юра, Наталія Ужвій. Особливо часто бував Іван Козловський. Саме він назвав актрису світлим генієм справжнього народного мистецтва.

...У музеї Заньковецької є портрет актриси в образі... Христа. Одного разу вона уявила себе в цій ролі і навіть загримувалася, а фотограф Плесецький зафіксував: великі очі, сповнені неземного страждання. Ці очі увібрали в себе весь людський біль за тисячі років існування людства і на тисячі років наперед. Так, як це робила на сцені Марія Заньковецька.

***Ірина ЛЕШНІВСЬКА,
заступник директора з наукової роботи ЛОУНБ
(за матеріалами інтернет-видань)***

**Марія Заньковецька в ролі Наталки Полтавки
за однойменною п'єсою Івана Котляревського.**

Вулиця Заньковецької у Львові, названа так 1946 року, простягається від вулиці Личаківської вгору до храму Іоанна Золотоустого на вулиці Лисенка. До 1871 року вулиця складалася з двох частин. Одна називалася Стрільницькою, бо тут з кінця XVII ст. знаходилася Міська стрільниця, друга – Святого Антонія, – на її

початку стоїть парафіяльний костел св. Антонія. Збереглася житлова забудова у стилі віденського класицизму.

ЛІТЕРАТУРА

Лазанська Т. Заньковецька Марія Костянтинівна [Текст] / Т. Лазанська // Енциклопедія історії України. – Київ, 2005. – Т. 3. – С. 248-249.

Пилипчик Р. Заньковецька Марія Костянтинівна [Текст] / Р. Пилипчик // Енциклопедія сучасної України. – Київ, 2010. – Т. 10. – С. 222-223.

* * *

Бабанська Н. Літопис життя і творчості Марії Заньковецької. 1854-1934 роки. Короткий варіант [Текст] / Н. Бабанська, Г. Галабутська, К. Шев'якова // Записки НТШ. – Львів, 1999. – Т. 237: Праці Театрознавчої комісії. – С. 367-486.

Богомолець-Лазурська Н. Життя Марії Заньковецької [Текст] / Н. Богомолець-Лазурська. – Київ, 1961. – 68 с.

Марія Заньковецька [Текст; образотворчий матеріал] / авт. передмови М. Купріян. – Львів, 2014. – 48 с.

Корнійчук В. Марія Заньковецька. Світова велич генія національного [Текст] : мистецтвознавче дослідження / В. Корнійчук. – Київ, 2015. – 495 с.

Марія Заньковецька: легенда української сцени [Текст] / ред.: І. Кресіна, Н. Прохоренко. – Київ, 1998. – 119 с.

Талан. Життя і творчість Марії Заньковецької [Текст; образотворчий матеріал] / упоряд.: Н. Бабанська [та ін.]. – Київ, 2004. – 288 с.

* * *

Федорчак Т. Марія Заньковецька (1854-1934) [Текст] / Т. Федорчак // **Митці Львівщини: календар знаменних і пам'ятних дат на 2004 рік** / упоряд.: Н. Письменна, О. Малевич; ред. О. Букавіна; наук. ред. І. Лешнівська; ЛОУНБ. – Львів, 2004. – С. 52-56.

* * *

Громов С. Імена видатних людей у вулицях Львова [Текст] / С. Громов. – Львів, 2003. – 171 с. – Зі змісту: *[Про вулицю М. Заньковецької]*. – С. 51.

Лемко І. 1243 вулиці Львова (1939-2009) [Текст] / І. Лемко, В. Михалик, Г. Бегляров. – Львів, 2009. – 528 с. – Зі змісту: *[Про вулицю М. Заньковецької]*. – С. 171-172.

Мельник І. Личаківське передмістя та східні околиці королівського столичного міста Львова [Текст] / І. Мельник, Р. Загайська. – Львів, 2013. – 351 с. – Зі змісту: *[Про вулицю М. Заньковецької]*. – С. 40, 54.

У 2004 році до 150-річчя від дня народження славетної актриси було випущено марку і монету номіналом дві гривні.

ПОСТАТЬ У ТЕРНОВОМУ ВІНКУ. *Марія КРУШЕЛЬНИЦЬКА (СЛОБОДІВНА)*

«Коли я граю в якійсь штуці, то переносюся цілком у світ, який представляється на сцені...».

Марія СЛОБОДІВНА.
З оповідання «Штука»

Серед жінок Західної України, що працювали на ниві культури наприкінці XIX – на початку XX століття, помітне місце посідає талановита актриса, здібна письменниця, активна громадська діячка Марія Слободівна. Її ім'я не сходило з театральних афіш, зі сторінок періодики. Тепло відгукувалися про неї і шанувальники, і вимогливі критики.

Марія Крушельницька (дівоче прізвище – Слобода, псевдоніми і криптоніми – Слободівна, Марія Слободівна, Марія Степанівна, Слобода-Крушельницька Марія, М. С., М.) народилася 8 грудня 1876 року у невеличкому селі Ульгівка колишнього Рава-Руського повіту на Галичині в сім'ї Степана Слободи – поштового службовця, згодом – музиканта в театрі товариства «Руська Бесіда». Дівчинку віддали вчитися до Львова, де вона й здобула середню освіту. З 1893 року грала в українському театрі товариства «Руська Бесіда», де ставили «Сто тисяч» І. Карпенка-Карого, «Чесць» Г. Зудермана,

«Кам'яна душа» і «Учитель» І. Франка, «Перехитрили» М. Кропивницького та інші п'єси.

Марія Слободівна почала свою театральну діяльність з невеличких ролей, але вже з перших виступів її талант привернув увагу публіки і театральної критики. Іван Франко писав: *«З молодих жіночих сил має галицько-український театр три більш помітні артистки: Слободівну, Фіцнерівну і Лопатинську».*

З вересня 1894 року Слободівна почала виконувати головну жіночу роль Орісі в прем'єрі комедії І. Франка «Рябина», а також Юлії в «Учителі».

1893-1905 роки були роками величезного успіху й слави Слободівни. Вона стала улюбленицею публіки. С. Чарнецький згадував у книзі «Нарис з історії українського театру в Галичині»: *«Марія Слободівна грала ролі ліричних любовниць. Створила незабутній тип Мотруни в «Хаті за селом»... Вона полонила глядача бездоганною майстерністю, глибиною розкриття образу, природним перевтіленням».* Про це писала і тодішня періодична преса. Так, газета «Буковина» від 18 квітня 1901 року зазначала: *«Панна Слободівна у ліричних сценах славна, а в драматичних місцях така сильна, така природна... Нема в ній того штучного чуття, тих брехливих сліз, того сміху вимушеного. Усе природа, жива природа».*

За короткий час перебування на сцені Марія створила низку правдивих і зворушливих образів. Серед них Софія («Безталанна» І. Тобілевича), Маруся («Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці ...» М. Старицького), Анна («Украдене щастя» І. Франка), Мотруна («Хата за селом» І. Крашевського), Онисія («Влада темряви» Л. Толстого), Юдита («Уріель Акоста» К. Гуцкова) та багато інших. Критика із захопленням писала про Марію Слободівну. Після її чергової гастрольної поїздки у Кіцмань газета «Буковина» так оцінила гру актриси у виставі «Ой, не ходи, Грицю...»: *«Гра панни Слободівни каже прямо забути, що се театр, що се сцена. Місцями дивишся і трясешся, нерви твої грають, скачуть... Сміло можна сказати, що вона першорядна драматична актриса у руськім театрі».*

Виконуючи роль Наталки з драми І. Котляревського «Наталка Полтавка», вона до сліз зворушила глядачів. Чарівниця української сцени Марія Заньковецька, яка в той час разом з М. Садовським перебувала в Галичині, на знак глибокої поваги подарувала Слободівні одяг, в якому сама виконувала цю роль.

З театром товариства «Руська Бесіда» Марія Слободівна об'їздила всю Галичину, гастролувала в Польщі. У 1899 році, як вказано в її неопублікованому рукописі, сама написала п'єсу на три дії «Мачуха». У 1901 році в друкарні товариства «Руська Бесіда» опублікувала збірку «І хто ж вона була?», куди увійшли оповідання «І хто ж вона була?», «Прощання», «Хвилі туги», «Поезія молодих її літ», «Штука». Друкувалася в газетах «Буковина» та «Діло», альманахах, у «Літературно-науковому вістнику», журналах «Нові шляхи», «Нова хата». Брала участь у виданні читанок, організації театральних гуртків та культурно-освітніх закладів.

Того ж, 1901-го року, Марія Слободівна вийшла заміж за відомого західноукраїнського письменника, педагога, видавця і громадського діяча Антіна Крушельницького, який знайшов в її особі вірну подругу і дружину, рідну за духом і життєвими переконаннями. Вона назавжди залишила сцену й усе життя присвятила сім'ї, вихованню трьох синів, Богдана, Івана, Тараса та доньки Володимири.

6 серпня 1901 року газета «Діло» написала: *«На дохід панни Марії Слободівни відіграє руський театр драму Л. Толстого «Власть тьми» дня 8 жовтня у Перемишлі. Се буде... прощальний сеї артистки виступ, по яким вона, наживши собі слави, стане заживати родинного життя».*

Доля сім'ї Крушельницьких склалася трагічно. У травні 1934 року Марія Слободівна з чоловіком і дітьми переїхала до Харкова. Продовжувала писати, виступала в періодичній пресі на педагогічні теми. Того ж року після арешту членів її родини і страти в грудні її синів Івана й Тараса тяжко захворіла. 28 серпня 1935 року померла в одній із лікарень Харкова від хвороби серця. Двома роками пізніше були розстріляні її чоловік Антін і діти Богдан та Володимира.

Онука Марії Лариса Крушельницька писала: *«Через десятиліття спільного життя пронесла любов до дідуня. Вона вірно йшла за ним у глухі кути Австро-Угорщини чи окупованої поляками Західної України, у політичну еміграцію до Відня, в останню дорогу до Харкова...»*.

Актриса залишила помітний слід не лише в театрі, а й в літературі, хоч не вважала літературну творчість своїм покликанням. Вона пропагувала ідеї емансипації жінок. Зокрема, в альманасі «Жіноча доля» (Коломия, 1928) опублікувала статтю «Нова жінка», в якій виклала свої думки про новий тип жінки-українки. Написала драму «Вона» (нагороджену 4-ю премією на конкурсі Виділу Краєвого в 1911 р.) та надрукувала низку нарисів, що вийшли окремою збіркою. У творі «З думок», зокрема, вона писала: *«На дні душі в мене криються скарби. Неоціненні. Я бережу їх на дні душі, бо тільки тоді вони мої, тоді їх блиск радує мої очі і гріє серце серед холоду щоденного життя»*.

Марія Слободівна була людиною цілісного характеру, великого розуму, глибокої душі й сильних пристрастей. Менш за все вона думала про примарний успіх. Вперто працюючи над собою, з кожним роком удосконалювала свою майстерність, з блиском виконувала найскладніші ролі. Вона не грала, а жила на сцені. Жила життям своєї героїні, повністю перевтілюючись у світ її думок і почувань.

Музикознавець і театрознавець Оксана Паламарчук згадує про видатну актрису й письменницю у своїй статті з книги «Світ моїх зацікавлень»: *«Якось гортаючи часопис «Нова хата» за 1935 рік, звернула увагу на фотографію Марії Слободівни-Крушельницької. Вабила якоюсь невідомою силою... Знала про неї – артистку театру «Руська Бесіда» 1893-1902 років, що була дружиною Антона Крушельницького, бабунею моїх сучасниць археолога Лариси та піаністки Марії Крушельницьких. Та бачити фотографій не доводилось. А тут її глибокі й розумні очі! Вони «дивились» на мене зі світлини під некрологом... Волю і талант, любов до життя і людську гідність прочитувала в них...»*.

Мар'яна ОСОБА,
бібліотекар відділу мистецької літератури

На честь видатної акторки та письменниці у Львові у 1993 році було названо невеличку вулицю, що сполучає вулиці Крушельницьких і Грицяя. З 1935 року вулиця мала назву Павліковського бічна, з 1946 року – Вересаєва бічна. Забудова вулиці – у стилі довоєнного конструктивізму, є тут і сучасні особняки.

ЛІТЕРАТУРА

Слободівна М. Також голова Родини [Текст] / Марія Слободівна // Дзвін. – 1990. – № 1. – С. 35-37.

* * *

Герасимова Г. Крушельницька Марія Степанівна [Текст] / Г. Герасимова // Енциклопедія історії України. – Київ, 2008. – Т. 5. – С. 423.

* * *

Історія українського театру [Текст] // Київ, 2017. – Т. 1: Від витоків до ХХ століття. – 666 с. – Зі змісту: *[Про М. Слободівну]*. – С. 322.

Крушельницька Л. Рубали ліс... [Текст] : спогади галичанки / Л. Крушельницька; ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 2001. – 259 с.: іл. – Зі змісту: *[Про М. Слободівну]*. – С. 15-19, 221.

Паламарчук О. Музичні вистави львівських театрів (1776-2001) [Текст] / О. Паламарчук. – Львів, 2007. – 446 с. – Зі змісту: *[Про М. Слободівну]*. – С. 196, 198.

Паламарчук О. Тріумфальні дороги і тернисті шляхи [Текст] : *[про М. Слободівну]* / О. Паламарчук // Світ моїх зацікавлень / О. Паламарчук. – Львів, 2006. – С. 84-86.

Український драматичний театр [Текст]. Т. 1. Дожовтневий період / під ред. М. Рильського. – Київ: Наукова думка, 1967. – 518 с. – Зі змісту: *[Про М. Слободівну]*. – С. 305, 309, 416.

Чарнецький С. Історія українського театру в Галичині [Текст] : нариси, статті, матеріали, світлини / С. Чарнецький. – Львів, 2014. – 583 с. – Зі змісту: *[Про М. Слободівну]*. – С. 112, 161, 462, 506, 511, 512, 515, 533.

* * *

Лемко І. 1243 вулиці Львова (1939-2009) [Текст] / І. Лемко, В. Михалик, Г. Бегляров. – Львів, 2009. – 528 с. – Зі змісту: *[Про вулицю М. Слободівни]*. – С. 230.